

تحلیلی از فرهنگ‌نامه

علوم قرآنی

نقد و بررسی کتاب

محمدهادی یعقوب‌نژاد

استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی - مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی

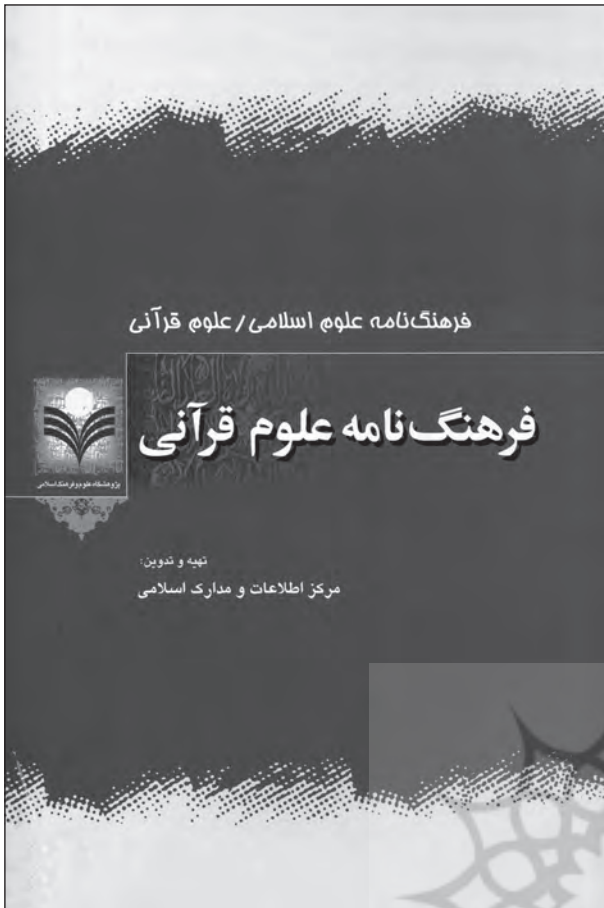
فرهنگ‌نامه علوم قرآنی؛ جمعی از نویسندگان؛ قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴

اشاره

فرهنگ‌نامه علوم قرآنی نوشته جمعی از محققان^۱، از جمله آثاری است که توسط مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی - پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی - طراحی و تدوین شده و دارای ۴۸۴۲ مدخل است که از بررسی بیش از دویست مدرک علوم قرآنی فراهم آمده‌اند. این فرهنگ‌نامه دو نوع مدخل دارد: مدخل‌های اطلاعاتی و مدخل‌های ارجاعی. مدخل‌های اطلاعاتی که در واقع مدخل‌های اصلی است ۲۹۲۶ مدخل است و مدخل‌های ارجاعی مراجعه‌کننده را از مدخل‌های نامرئج به مدخل‌های مرئج در درون شبکه فرهنگ‌نامه هدایت می‌کند و ۱۹۱۶ مدخل را شامل است. این اثر در زبان فارسی مشابه ندارد و در حوزه فرهنگ‌نامه‌نویسی، از لحاظ دامنه و نوع اطلاعات از یک سو و از لحاظ اعتبار و استناد از سوی دیگر کم نظیر است و چه بسا می‌تواند الگوی عملی مناسبی برای کارهای مشابه در این عرصه باشد.

۱. این اثر نتیجه تلاش عده‌ای از اندیش‌وران، اعضای هیئت علمی، اساتید و کارشناسان فنی مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی است که برای عرضه آن همت فراوانی کرده و این کار بزرگ علمی را به ثمر رسانده‌اند.

چکیده: فرهنگ‌نامه علوم قرآنی نوشته جمعی از محققان، از جمله آثاری است که توسط مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، طراحی و تدوین شده و دارای ۴۸۴۲ مدخل است که از بررسی بیش از دویست مدرک علوم قرآنی فراهم آمده‌اند. این فرهنگ‌نامه دو نوع مدخل دارد: مدخل‌های اطلاعاتی و مدخل‌های ارجاعی. نویسندگان در نوشتار حاضر در راستای معرفی اثر مذکور، عوامل شکل‌گیری، ساختار مقاله‌ها، دامنه محتوایی و ویژگی‌های این فرهنگ‌نامه را مورد مذاقه قرار داده است. کلیدواژه‌ها: علوم قرآنی، فرهنگ‌نامه‌ها، پژوهشگاه علوم و معارف اسلامی، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی.

فرهنگ نامه علوم اسلامی / علوم قرآنی

فرهنگ نامه علوم قرآنی

تهیه و تدوین:

مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی

طراحی و برنامه‌ریزی تدوین اصطلاحنامه در مرکز آغاز گردید و با ادامه کار و ژرف‌نگری بیشتر مدیران و برنامه‌ریزان روشن شد که تعدد و تنوع حوزه‌های مرتبط با علوم اسلامی به گونه‌ای است که نمی‌توان به اصطلاحنامه واحدی بسنده کرد، بلکه باید به اصطلاحنامه‌های تخصصی متعدّد اندیشید.^۳

بدین ترتیب در طول زمان اصطلاحنامه‌های متفاوتی تدوین شد و اکنون به مثابه ابزاری مناسب برای کشف روابط معنایی موجود میان اصطلاحات هر حوزه (به طور مثال، فقه، کلام، علوم قرآنی و جز آن) جای خود را در نظام‌های حوزوی و مطالعات اسلامی، همانند حوزه‌های علوم و فنون پیدا کرده است.^۴

از همان آغاز برای مستندکردن روابط اصطلاحات و شبکه‌های معنایی میان آنها، مراجعه به متون پایه و معتبر انجام می‌شد. خوشبختانه این مستندات به گونه‌ای هماهنگ نگهداری گردید. این امر که

۳. یکی از کارهای مهم و برزمن‌مانده‌ای که در حوزه معارف دینی توسط پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم پیگیری و به سامان می‌رسد، تزاروس (Thesaurus) (اصطلاح‌نامه) علوم اسلامی است که مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی متکفل انجام آن شده و تاکنون عمده شاخه‌های آن را به نشر سپرده و امید است باقی مانده فعالیت‌ها به زودی در اختیار دین پژوهان قرار گیرد. بنگرید: www.islamidoc.org

۴. تعدادی از اصطلاح‌نامه‌های مربوط به علوم و فنون را بنگرید: «کتابشناسی اصطلاح‌نامه‌ها»؛ اشرف فولادی؛ تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران ۱۳۷۲.

“

اشاره

چون نظام سازماندهی مورد نظر مرکز با توجه به نوع و ساختار منابع نمی‌توانست چیزی جز نمایه‌سازی باشد، نظام زبانی مناسب چنین حرکتی «اصطلاح‌نامه» تشخیص داده شد. به دنبال آن تشخیص، طراحی و برنامه‌ریزی تدوین اصطلاحنامه در مرکز آغاز گردید

طراحان این اثر برای اولین بار در حوزه علوم اسلامی از شیوه‌های علم اطلاعات و دانش‌شناسی بهره‌جسته‌اند و به جای آنکه طرحی ذهنی درافکنند و آن‌گاه بکوشند تا مفاهیم مرتبط با دانش علوم قرآنی را

در قالب مدخل‌هایی بگنجانند، اصطلاح‌نامه علوم قرآنی را ملاک در گزینش مدخل‌ها و مستندات قرار داده و برای همان‌ها مقاله متناسب تدوین کرده‌اند. از این رو این فرهنگ‌نامه به لحاظ تحول اساسی که در منطق و ساختار فرهنگ‌نامه‌ای پدید آورده، پیشنهاددهنده مرحله جدیدی در طراحی و تدوین فرهنگ‌نامه‌های حوزه علوم اسلامی است.

این اثر محصول تلاش عده‌ای از محققان است که با اشراف، نظارت و مدیریت فضایی حوزه علمیه، همچنین شورای پژوهشی مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، اعضای هیئت علمی، استادان حوزه علمیه و همراهی کارشناسان فنی و اجرایی به ثمرنشته است.

عوامل شکل‌گیری این اثر

پیشینه طراحی و تدوین فرهنگ‌نامه علوم قرآنی به تلاشی علمی باز می‌گردد که از چندین سال پیش در مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی آغاز شد. این مرکز در برنامه‌ای درصدد برآمد تا مدارک و متون مرتبط با فعالیت‌های علمی و پژوهشی حوزه‌های اسلامی را گردآوری و ساماندهی کند. طبعاً برای انجام این مهم می‌بایست از زبانی کنترل‌شده بهره‌گرفت تا با زبانی اطلاعات مورد نظر علاقه‌مندان به صورتی مطلوب و همراه با جامعیت و مانعیت لازم صورت گیرد. چون نظام سازماندهی مورد نظر مرکز با توجه به نوع و ساختار منابع نمی‌توانست چیزی جز نمایه‌سازی باشد، نظام زبانی مناسب چنین حرکتی «اصطلاح‌نامه» تشخیص داده شد. به دنبال آن تشخیص،

۲. فرهنگ‌نامه علوم قرآنی را نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در قطع رحلی بزرگ، یک جلد (۱۰۳۰ صفحه) در پاییز ۱۳۹۴ به چاپ رسانده است.

از همان آغاز برای مستند کردن روابط اصطلاحات و شبکه‌های معنایی میان آنها، مراجعه به متون پایه و معتبر انجام می‌شد. خوشبختانه این مستندات به گونه‌ای هماهنگ نگهداری گردید.

آمده است:

آخرین آیه مدنی

آخرین آیه نازل شده در مدینه

از آنجا که بخش اخیر عمر شریف پیامبر (ص) در شهر مدینه سپری شد، آخرین آیه مدنی همان آخرین آیه نازل شده بر پیامبر (ص) است. آراء و اقوال دانشمندان علوم قرآنی و مفسران قرآن درباره این آیه بدین قرار است:

۱. آیه ۲۷۸ سوره بقره (آیه ربا)؛

۲. آیه ۲۸۱ سوره بقره؛

۳. آیه ۲۸۲ سوره بقره (آیه دین)؛

۴. آیه ۱۹۵ سوره آل عمران؛

۵. آیه ۹۳ سوره نساء؛

۶. آیه ۱۷۶ سوره نساء (آیه ارث کلاله)؛

۷. آیه ۱۱۰ سوره کهف؛

۸. آیه ۱۴۵ سوره انعام؛

۹. آیه ۱۹۴ سوره آل عمران؛

۱۰. آیه ۳ سوره مائده (آیه اکمال دین)؛

۱۱. آیه ۹ سوره توبه؛

۱۲. آیات ۱۲۷، ۱۲۸ و ۱۲۹ سوره توبه.

قاضی ابوبکر باقلانی در «الانتصار» می‌گوید: در این اقوال چیزی که از قول شخص نبی اکرم باشد نیست و هر کس از روی اجتهاد خود وظن غالب سخنی گفته و محتمل است که هر یک از آنان از آخرین آیه‌ای که از نبی اکرم به هنگام وفات وی یا اندکی قبل از بیماری اش شنیده خبر داده است و دیگری بعد از او آیه‌ای دیگر شنیده باشد.

- علوم قرآن (حوزه اصلی) - «وحی الهی» - «وحی تشریحی» - «قرآن» - آیات - «آیات مدنی» - آخرین آیه مدنی

- علوم قرآن (حوزه اصلی) - «وحی الهی» - «وحی تشریحی» - «قرآن» - آیات - «آیات مکی» - آخرین آیه - «آخرین آیه مدنی

معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۱۶۰

سیوطی، عبد الرحمان بن ابی بکر، الاتقان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۱۰۱

نشان دهنده دقت نظر پژوهشگرانی است که به مدیریت و انجام این مهم همت گماشته‌اند، در واقع مواد اولیه فرهنگ‌نامه‌های مرتبط با اصطلاح‌نامه‌ها را فراهم آورد.

اهل فن می‌دانند که در اصطلاح‌نامه، معانی یا شواهد مؤید اصطلاحات درج نمی‌شود و تنها روابط معنایی منعکس می‌آید. به همین دلیل چنین اندیشیده شد که فرهنگ‌نامه‌ای حاوی معانی و شواهد برای اصطلاحات هر اصطلاح‌نامه پدید آید. نخستین آنها در باره اصطلاح‌نامه اصول فقه بود^۵ و اینک فرهنگ‌نامه علوم قرآنی است که در رابطه با اصطلاح‌نامه علوم قرآن^۶ تدوین شده است. این فرهنگ در عرصه فرهنگ‌نامه‌نویسی، از لحاظ گستره و نوع اطلاعات کم‌نظیر است و می‌تواند الگوی عملی مناسبی برای کارهای مشابه در زبان فارسی و عربی باشد

ساختار مقاله‌ها

این فرهنگ‌نامه دارای مقاله‌های کوتاه با ساختار ساده و کاملاً قابل درک است. مدخل‌های اطلاعاتی که در واقع مدخل‌های اصلی است دارای شش جزء مشخص است:

۱. معنی کوتاه (شناسه): در این بخش معنای اصطلاح (منفرد یا ترکیبی) به ایجاز آمده است.

۲. شرح: در این بخش تشریح معنی و چگونگی شکل‌گیری آن (معمولاً همراه سند) مورد بحث قرار گرفته است.

۳. مصادیق: معمولاً شواهد یا نمونه‌هایی از آیات یا اقوال برای تأیید و معنی یا معانی اصطلاح درج شده است.

۴. اختلاف اقوال: ممکن است در باب یک معنی یا مصداق اختلاف رأی میان علما وجود داشته باشد که در این بخش ظاهر می‌شود. گاه این بخش و بخش سوم از یک جنس هستند.

۵. زنجیره معنایی: این بخش که به صورت نمودارگونه انعکاس یافته، تلخیصی از ساختار اصطلاح‌نامه است که در فضایی محدود و برای آگاهی کلی از روابط معنایی اصطلاح مورد نظر و جایگاه آن در شبکه معنایی اصطلاح‌نامه آمده است.

۶. منابعی که معانی و شروح از آنها اخذ شده است.

در ذیل نمونه‌ای از اطلاعات مربوط به یک اصطلاح (آخرین آیه مدنی)

۵. فرهنگ‌نامه اصول فقه مبتنی بر اصطلاح‌نامه آن در سال ۱۳۸۹ منتشر شد و تاکنون چندین بار بازچاپ شده است.

۶. اولین بخش از طرح جامع اصطلاح‌نامه علوم اسلامی، اصطلاح‌نامه علوم قرآنی بوده است که در سال ۱۳۷۶ ویرایش نخست آن به قرآن‌پژوهان عرضه شده است و ویرایش دوم آن با اضافات و اصلاحاتی در حال نشر است. مستندسازی اصطلاحات در اصطلاح‌نامه‌ها بخش قابل ملاحظه‌ای است که در فرایند تدوین اصطلاح‌نامه‌ها جمع‌آوری شده و پشتوانه اصطلاحات در نرم‌افزار و بایگانی اسناد است.

این فرهنگ شامل اصطلاحات رایج و واژه‌های کلیدی و اصطلاحات نمایه‌ای در علوم قرآنی است که نمایانگر وجهی از علوم قرآنی است و معمولاً در کتب علوم قرآنی جزء اصطلاحات این حوزه دانشی ثبت شده و به متون و منابع قرآنی راه یافته است.

سخاوی، علی بن محمد، جمال القراء و کمال الاقراء، ج ۱، ص ۱۴۳
 واحدی، علی بن احمد، اسباب النزول، ص ۸
 زرکشی، محمد بن بهادر، البرهان فی علوم القرآن (با حاشیه)، ج ۱، ص ۱۹۴ و (۲۰۹-۲۱۰)
 زرقانی، محمد عبدالعظیم، مناهل العرفان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۹۷
 رامیار، محمود، تاریخ قرآن، ص ۵۶۲

حجتی، محمدباقر، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، ص ۵۵

این فرهنگ نامه همان گونه که می‌تواند منبعی برای اهل اصطلاح‌نامه و کاربران آن باشد و آنان را به معانی و شواهد و اسناد اصطلاحات راهبری کند، منبع مرجعی است که می‌تواند مورد استفاده اهل تتبع و تحقیق در رشته علوم قرآنی به مثابه فرهنگ‌نامه‌ای مستند و معتبر قرار گیرد و در مجالی اندک اطلاعات معتبری در باره هر مدخل بدست دهد.^۷

دامنه محتوایی

این فرهنگ شامل اصطلاحات رایج و واژه‌های کلیدی و اصطلاحات نمایه‌ای^۸ در علوم قرآنی است که نمایانگر وجهی از علوم قرآنی است و معمولاً در کتب علوم قرآنی جزء اصطلاحات این حوزه دانشی ثبت شده و به متون و منابع قرآنی راه یافته است.

از آنجا که این فرهنگ تخصصی است، به هیچ وجه اصطلاحات عام و خارج از محدوده حوزه علوم قرآنی گردآوری نشده است و اگر به برخی حوزه‌های ادبی و بلاغی بیشتر پرداخته است، به لحاظ تبعیت از منابع و مآخذ این رشته علمی است که در حوزه علوم قرآنی این نوع واژگان را وارد کرده و از آن بحث‌های پر دامنه‌ای را ارائه نموده‌اند و گزارش‌دهی

۷. این قسمت برگرفته‌ای است از نامه آقای دکتر عباس حزی. به نویسنده که ریاست وقت مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی را بر عهده داشته است. دکتر عباس حزی استاد دانشگاه تهران، صاحب تالیفات ارزشمند در علم اطلاعات (به ویژه برای کشورهای اسلامی) از چهره‌های ماندگار، عضو شورای سیاست‌گذاری مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی و یکی از بنیان‌گذاران اصطلاح‌نامه علوم اسلامی و از مفاخر فرهنگی ایران است. این استاد پیشکسوت که از متخصصان دین‌باور بود، در اردیبهشت ۱۳۹۲ در سن هفتاد سالگی درگذشت. رحمت خدا بر او باد.

۸. اصطلاحات علوم قرآنی واژگان مفرد یا مرکبی هستند که در قالب خاصی، مفهومی از مفاهیم عمومی را که درباره قرآن (خارج از مباحث متنی و تفسیری قرآن) بحث می‌کنند ارائه نمایند. رک به: فرهنگ‌نامه علوم قرآنی، (مقدمه) جمعی از محققان، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، قم: نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴.

کامل از زوایای مباحث علوم قرآنی و وابسته‌های به آن، مبتنی بر حفظ تمامی واژگان دخیل در این رشته معرفتی است و به همین دلیل آنها از محدوده کار خارج نشده‌اند.

زبان فرهنگ‌نامه

این فرهنگ به نثر فارسی تدوین شده است. مراد از فارسی، فارسی و عربی توأم است؛ زیرا غالباً اصطلاحات علوم و معارف اسلامی به زبان عربی است و به همان شکل اصلی سال‌ها، بلکه قرن‌هاست که در فرهنگ جهان اسلام و ایران رواج دارد. تلاش پژوهشگران بر این بوده است که حتی الامکان رعایت قواعد فارسی را بنمایند، ولی از آنجا که زبان عربی، زبان رایج، علمی و اصطلاحی اسلام است و گزارش دادن از آن نیز مبتنی است بر محافظت بر مصطلحات همان زبان، هستند آنچه نمود بیشتر و جلوه فراتری دارد، عربی بودن واژگان است که در فارسی هم متداول و رایج هستند.

پیشینه و سابقه

در علوم قرآنی فرهنگی فارسی یا عربی که به صورت خاص به این حوزه معرفتی بپردازد تألیف نشده است و عموماً تعاریف و اطلاعات مربوط به علوم قرآنی به صورت درهم و پراکنده در منابعی ثبت و ضبط شده است و هیچ یک از آنها انسجام، گستردگی و دامن‌پهنی این مجموعه نفیس را ندارد. فرهنگ حاضر دارای ۴۸۴۲ اصطلاح است که ۲۹۲۶ اصطلاح آن اصلی (مدخل) و ۱۹۱۶ ارجاعی می‌باشد که از بررسی بیش از دویست منبع و مدرک علوم قرآنی فراهم آمده است.

ساخت این اثر

از سال ۱۳۷۶ پس از تهیه اصطلاح‌نامه علوم قرآنی، اندیشه تدوین چنین اثری شکل گرفت. دست‌اندرکاران و مدیران مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی پس از انتشار این اصطلاح‌نامه مواجه شدند با مستندات از «اصطلاح‌نامه علوم قرآنی» که عمدتاً اطلاعات مفید و درخور استفاده‌ای را همراه داشت. هدف اولی از این مستندات، سامان‌دهی کار گروه و استفاده از آنها در جلسات تصویبی بود. در مستندات افزون بر نام رایج اصطلاح و مترادف‌ها و اصطلاحات فراتر و فروتر، مآخذی که اصطلاح از آن گرفته شده و همچنین توضیحات اجمالی درباره تعریف و تاریخچه و... آمده بود. اطلاعات مذکور دستمایه‌ای شد که با مراجعه دوباره گروه به منابع و مآخذ علوم قرآنی و باز تحقیق و بازنگاری متن، زمینه تحقق فرهنگ حاضر فراهم شود.

این مجموعه را گروهی متشکل از محققان، مشاوران، کارشناسان فنی و همکاری بخش‌های مختلف در چند مرحله به سامان برده‌اند.

مرحله اول: آقایان جواد غفاری، و محمدهادی یعقوب‌نژاد، سید صاحب شفیعی، سید غلام حسین حسینی، شعبانعلی غلامی،

نظم الفبایی با بخش

ترسیمی (درختی)

اصطلاحنامه علوم قرآنی

نیز تکمیل شده است،

به گونه‌ای که جوینده با

مراجعه به این زنجیره،

نقشه‌ای از طرح کلی

و موضوعات مرتبط

آن را می‌یابد و دامنه

بررسی خود را در هر

رده‌ای از رده‌های علوم

قرآنی پیگیری می‌کند.

چشم، این ارجاعات با قلم متفاوت از متن تنظیم شده است.

۴. تلاش شده است که اطلاعات مربوط به هر مدخل ذیل آن قرار گیرد و از ارجاع محتوایی حداقل استفاده شده است.

۵. در دنباله توضیحات هر اصطلاح، منابع و مآخذ با فونت متفاوت از متن و به ترتیب الفبای ثابت شده است و ردیف شدن منابع هیچ دلالتی بر اولویت منبع ندارد.

۶. نمادها و نشانه‌های اختصاری

از قراردادهای خاص ویژه همین کتاب خودداری شده و عموماً به روش ارجاعات متداول بسنده شده

تا پیچیدگی و سردرگمی مخاطبان را سبب نشود. به همین دلیل از دو نماد («-» و نیزرک:) استفاده شده است

- «پیکان (فلش): از این نماد برای دو مورد استفاده شده است

یک) ارجاعات مترادف‌ها. مانند تدوین قرآن-» جمع قرآن

دو) برای نمایش زنجیره‌ی مدخل‌ها در نظام سلسله مراتبی نیز از این نماد استفاده شده است که به وسیله این نشانه اختصاری، نقشه‌ای از طرح کلی و دامنه موضوعات اصلی ترسیم شده است و بدین ترتیب این کتاب، نوع جدیدی از دستگاه ارجاعات مرتبط را ارائه کرده است. از این رو در پایان هر مستند و انتهای مقاله اشاره‌ای به سایر واژگان اصلی مرتبط شده است که می‌توان آنها را برای درک فواید بیشتر جستجو و ملاحظه نمود.

- نیزرک: (نیز رجوع کنید)

مانند: اثلاث قرآن

نیزرک: تقسیمات شکلی قرآن

۷. افزون بر توضیحات ریشه‌شناسی و توضیحات کوتاه و لازم برای شناساندن یک اصطلاح و فرق نهادن با اصطلاحات مشابه، معمولاً به آیات قرآنی که به نوعی مربوط به مدخل‌ها می‌شود نیز اشاره شده است.

۸. درجه‌بندی منابع

از حدود دویست منبع علوم قرآنی استفاده شده و اولویت به منابع دست اول و سپس به منابعی که قابل اعتماد بوده‌اند داده شده است.

مهراب صادق‌نیا و بهروز حدادی بودند که بخش ابتدایی کار را انجام دادند و ادامه آن را به گروه دوم واگذار کردند.

مرحله دوم: آقایان سید غلام حسین حسینی و شعبانعلی غلامی بوده‌اند که با همکاری آقای عباس طیبی نژاد در کنترل و مقابله بخش قابل ملاحظه‌ای را پیگیری کردند.

مرحله سوم: آقایان محمد هادی یعقوب نژاد، محمد حسین یوسفی، سید احمد میرخلیلی و پس از آنها آقایان سعید مسعودی و محمدرضا ابوالحسنی فیاض بودند که با بازنگری کارهای انجام شده، تلاش ارزشمندی نمودند. آن‌گاه آقای عبدالرحیم سلیمانی بهبهانی مسئولیت ادامه کار را پذیرفتند و با همراهی آقای مهدی نجیبی و تدوین مقاله برای مدخل‌های باقی‌مانده، زمینه ارائه مناسب‌ترین اثر را فراهم کردند و مراحل پایانی تدوین با اشراف مسئول مرکز و پیگیری مسئول گروه جناب آقای عبدالرحیم سلیمانی بهبهانی انجام یافت.

تدوین‌کنندگان، اجراکننده مرحله‌ای از طرحی بودند که به عنوان اصطلاحنامه علوم اسلامی طراحی شده و باید در تمامی زمینه‌های علوم اسلامی سامان خود را پیدا کند. اصل طرح و تدوین و تنظیم مستندات و همچنین سامان یافتن آنها به صورت فرهنگ‌نامه‌ها با ویژگی‌های خاص خود، پس از مطالعات، مشاوره‌ها، بررسی‌های فراوانی با پیگیری، برنامه‌ریزی و مدیریت مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی انجام و تحقق یافته است.

ویژگی‌ها

۱. تنظیم ساختار و شکل فرهنگ حاضر بر اساس الفبایی حرف به حرف است. بدیهی است که الف و لام عربی در ردیف الفبایی به حساب نیامده است.

۲. نظم الفبایی با بخش ترسیمی (درختی) اصطلاحنامه علوم قرآنی نیز تکمیل شده است، به گونه‌ای که جوینده با مراجعه به این زنجیره، نقشه‌ای از طرح کلی و موضوعات مرتبط آن را می‌یابد و دامنه بررسی خود را در هر رده‌ای از رده‌های علوم قرآنی پیگیری می‌کند. همان‌گونه که برای اصطلاحات چنداعمی زنجیره معنایی مناسب هراعم ذکر شده است. از آنجا که این زنجیره معنایی، انعکاسی از روابط منطقی اصطلاحات علم است، طبیعتاً پس از اصطلاحات وابسته که در ساختار سلسله مراتبی علم نقش کلیدی ندارند نیامده است.

۳. ارجاعات به دو گونه است: یک) ارجاع مترادف‌ها. دو) ارجاعات محتوایی. مورد اول مانند ارجاع تفسیر لغوی به تفسیر ادبی که استفاده‌کننده توضیح مربوط به این نوع تفسیر؛ یعنی تفسیر با گرایش مباحث ادبی از قبیل صرف، نحو، لغت، بلاغت و... را ذیل آن می‌بیند. مورد دوم مانند ارجاع کنایه تلویحی به تلویح. برای پیشگیری از خستگی

افزون بر استفاده از آیات قرآن از احادیث نیز بهره‌گیری شده که در سراسر متن منتشر شده است.^۹

در پایان

تأکید بر این امر ضروری است که برای خلق این کار ارزشمند و جامع، اصطلاحات و کلیدواژه‌های موجود در اصطلاح‌نامه علوم قرآن مدنظر بوده است. در واقع گزینش مدخل‌ها که یکی از اساسی‌ترین فرایندهای طراحی و تدوین فرهنگ‌نامه‌ها و دانش‌نامه‌هاست، بر پایه همان اصطلاحات صورت گرفته است.

این شیوه می‌تواند الگوی مناسبی برای دانشنامه‌نگاری و فرهنگ‌نویسی شناخته شود که طراحان فرهنگ‌نامه‌ها و دانش‌نامه‌ها در حوزه‌های مختلف دانشی در تمامی مراحل تدوین و آماده‌سازی از اصطلاح‌نامه‌ها استفاده نمایند و این ابزار علمی را از آغاز تا فرجام مورد توجه خاص قرار دهند تا ضمن برخورداری از ساختار درست مدخل‌ها، با جامعیتی قابل اعتماد و همچنین امکان ایجاد سیستم ارجاع فراگیر و ساخت یافته، از هزینه‌های فراوان در پروسه مدخل‌یابی، تدوین و آماده‌سازی نهایی پرهیزند.

کتابنامه

جمعی از محققان مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی؛ فرهنگ‌نامه اصول فقه؛ قم؛ نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.

جمعی از محققان مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی؛ فرهنگ‌نامه علوم قرآنی؛ قم؛ نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴.

حری، عباس؛ اصطلاح‌نامه بین‌المللی توسعه فرهنگی یونسکو؛ (ترجمه دکتر عباس حری)؛ تهران؛ دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۷۷.

-----، دائرة المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی؛ تهران؛ کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ج ۱.

خلدون، عبدالرحمن محمد بن؛ مقدمه ابن خلدون؛ ترجمه محمد پروین گنابادی؛ ج ۲، تهران؛ شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

فولادی، اشرف السادات؛ کتابشناسی اصطلاح‌نامه‌ها؛ تهران؛ مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۱۳۷۲.

معلمی، حسن؛ معرفت‌شناسی و مباحث جدید کلامی؛ قم؛ بوستان کتاب، ۱۳۹۰. نعمت‌زاده، شهین؛ «رده‌شناسی و اصطلاح‌شناسی»؛ سایت مرکز اطلاعات و مدارک علمی، ص ۳، شماره ۹، ۱۳۹۰.^{۱۰}

یعقوب‌نژاد، محمدهادی؛ درآمدی بر مبانی اصطلاح‌نامه علوم اسلامی؛ قم؛ انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵.

-----؛ «شبکه مفهومی اصطلاحات علوم، کاربردها و ویژگی‌ها»؛ مجله آینه پژوهش، شماره ۱۵۲، سال بیست و ششم، خرداد و تیر ۱۳۹۴.

www.islamicdoc.org

<http://dmaaref.iki.ac.ir/node/188>

۹. این بخش از مقدمه فرهنگ‌نامه علوم قرآن (به قلم نویسنده مقاله) استفاده شده است.

۱۰. اصل این مقاله در دومین کنفرانس بین‌المللی اصطلاح‌شناسی که در مردادماه ۱۳۷۶ در پکن پایتخت چین برگزار شده، توسط نویسنده آن که با حمایت مرکز اطلاعات و مدارک علمی و فرهنگستان زبان و ادب فارسی به این کنفرانس اعزام شده بود ارائه شده است.